

Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi: 28.10.2021
Kabul Tarihi: 14.11.2021
Yazıt Kùltür Bilimleri Dergisi, 2021, 1(2): 123-133

Research Article
Received Date : 28.10.2021
Accepted Date: 14.11.2021
DOI Number: 10.29228/yazitdergisi.54003

ALEVİLİĞİN KÖKENİNE İLİŞKİN YENİ BİLGİLER VE GEÇMİŐ TEORİLERİN REVİZYONU*

New Informations on the Origin of Alevism and Revision of Previous Theories

Kürőat ÖNCÜL**

ÖZ

Alevilik konusunda her geçen gün gerek Türkiye gerekse dünya akademisinde birçok yeni yazı kaleme alınmaktadır. Ancak bu yazıların önemli bir bölümü yerel çalışmalar merkezinde olduğundan ilgili sınırlı bir kesim tarafından takip edilmekte ve konunun temel paradigmaları genellikle tartışılmamaktadır. Halkbilimi ve edebiyat merkezli çalışmaların daha önceki literatürü bir gelenek halinde tekrar etmesi ve yeni bir bakış açısından uzak durarak copu past yönteminde ısrarcılığı sosyal bilimlerin temel sorunlarından biri olarak Alevilik çalışmalarında da yansımaları bulmaktadır. Bu çalışma mevcut literatürde yoğun bir şekilde iddia edilen Alevilik ve Ahmet Yesevî ilişkisinin temel itibarla ne derece doğru olduğuna tartışmasından başlayacak ve sözlü kültürde yer alan Horasan kavramının tarihsel görünümüyle devam ederek bazı kaynaklarda yer alan ve Alevilik açısından en önemli isimlerden biri olarak kabul edilen Vefâi'nin kimliği ve Anadolu Aleviliğine etkisi açısından yeni bulunan bilgilerden hareketle farklı bir yorumla sunulacaktır. Tarih, sosyoloji ve diğer disiplinlerle olan bağlantıların yeni yaklaşımlar açısından ve derinliklilik noktasında akademinin yol ayrımının neler olması hususu vurgulanacaktır.

Anahtar Sözcükler: Alevilik, Vefâi, Oğuzlar, Aleviliğın kökeni, İsmâilî.

ABSTRACT

Many new articles are written about Shiism every day both in Turkey and in international academia. However, since a considerable number of these articles are the focus of local studies, they are followed with limited certainty and the basic paradigms of the subject are usually not discussed. The folkloric and literary repetition of previous literature as tradition and the insistence on the copy-paste method with the abandonment of a new perspective is reflected in Shiism studies as one of the main problems of social sciences. This study will begin by discussing the extent to which the relationship between Shiism and Ahmet Yesevî, which is strongly asserted in the current literature, is fundamentally true. Furthermore, the historical consideration of the concept of Khorasan in oral culture will be contin-

* Bu çalışma TOKÜAD-III. Uluslararası Toplum ve Kùltür Araştırmaları Sempozyumu'nda (1-3 Ekim 2021) yazarın aynı adla sözlü olarak sunduğu bildirisinin gözden geçirilerek genişletilmesi suretiyle hazırlanmıştır.

** Prof. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakùltesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE. e-posta: onculkursat@gmail.com. ORCID: 0000-0002-0668-4007.

ued, the identity of Vefâi, which is included in some sources and considered one of the most important names in relation to Shiism, and its influence on Anatolian Shiism will be presented with a different interpretation based on newly found information. It is highlighted what should be the crossroads of the academy in terms of new approaches and depth of connections with history, sociology and other disciplines.

Keywords: Shiism, Vefâi, Oghus tribe , origin of Alevis, İsmâilî.

Giriş

Türk kültürünün yaşayan en önemli kaynaklarından biri olan ve yakın tarihten itibaren Alevi olarak adlandırılan Türkmenlerin tarihsel anlamdaki kökenleri akademide Ahmet Yesevî ve Kalenderîlik sözlü kültürde Horasan sözcükleriyle doğrudan bağlantılı bir formda açıklanmaktadır. Türkiye merkezli Alevilik çalışmalarının yaklaşık yüz yıllık bir sürece sahip olması ve bu süreç içerisinde Fuat Köprülü ve Ahmet Yaşar Ocak'ın konuya yönelik bakış açıları akademik bir tavırın gelişmesinde önemli bir basamak oluşturmuş, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrasındaki süreçlerde iktidarların konuya yaklaşımları bu yöndeki çalışmaların yönünü önemli oranda etkilemiştir. Bugün konunun bu etkilerin dışında reel söylemler, tarihsel veriler kapsamında yeniden ele alınması ve genellikle satır aralarında ya da birer paragraflık cümlelerle verilen ifadelerin daha somut bir formda ifade edilmesi akademik bir yaklaşım adına tarihi zorunluluk olarak durmaktadır.

Alevilik ile ilgili çalışmalarının doğru bir paradigmayla ele alınması ve tarihsel zemine oturtulması için öncelikle Ahmet Yesevî'ye ve Alevilik'e yönelik olarak kullanılan genel kabullerin reel zeminde değerlendirilmesi gerekmektedir. Kaynaklarda Türklerin İslamlaşma serüveninde en önemli aktörlerden biri kabul edilen Ahmet Yesevî ve Yesevîlik düşüncesinin, gerek Türklerin İslamlaşması gerekse Alevi Bektaşî kültürünün/inancının doğuşu, şekillenmesi açısından en önemli mihenk taşlarından biri olduğu, ilgili birçok araştırmacı tarafından ifade edilmektedir. Ahmet Yesevî'nin muhtemel doğum ve ölüm tarihlerinin 1093 ve 1166 olarak kabul edilmesi durumunda Yesevî'nin dergahını şekillendirdiği tarihler olarak görülmesi gereken süreç XII. yüzyıl ortaları ve sonrasındır. Ancak bu tarihlerin öncesinde Karahanlılar 840, Gazneliler 960, Selçuklular 1037 ve Harzemşahlar 1077 tarihlerinde İslam'ı benimseyen devletler kurmuşlardır. Karahanlıların kuruldukları coğrafya nispeten farklı olmakla birlikte adı geçen diğer devletlerin aynı ya da yakın coğrafyalarda kurulduğu tarihi kayıtlarda mevcuttur. Bu devletlerin kuruldukları tarihler önemli olmakla birlikte elbette ki İslamiyet'in kabulü bir anda ve tüm Türk coğrafyasında gerçekleşmemiş ve Türklerin bu yeni inancı içselleştirerek hayatlarına uyarlamaları oldukça uzun bir zaman dilimini kapsamıştır. Dolayısıyla adı geçen devletlerin hükümdarlık sahalarındaki Türk kitlelerin tam anlamıyla İslamlaştığını ifade etmek mümkün değildir. Buna karşın verilen tarihler Anadolu Türklerinin İslamlaşmasına yönelik olarak Yesevî adının

bu derece bir mihenk taşı olarak sunulmasının ve Alevilik düşüncesinin Yesevîlikle birlikte şekillendiği ifadelerinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini akla getirmektedir. Köprülü'nün özellikle Ahmed Yesevî'nin yaklaşık on iki bini kendi yaşadığı coğrafyada, doksan dokuz bini de diğer coğrafyalarda bulunduğunu ifade ettiği ve yaşadığı dönemde tayin ettiği pek çok halifesinin olduğu (Köprülü, 2005: 87-90) söylemi ilgili onlarca yayında alıntılanan ve İslamlaşma sürecinde vurgulanan bir bilgiye dönüşmüştür. Yesevî halifesi/müridi olarak verilen bu rakamların bölgenin o dönemdeki nüfusu ve sosyal yaşamının gerçekliğiyle karşılaştırıldığında rakamların ne derece örtüştüğü tartışmalı hale gelmektedir. Ancak burada bu tartışmadan ziyade dikkat çekilmeye çalışılacak husus Alevilik kültür/inancını şekillendiren günümüz Anadolu ve Balkan Türklerinin Yesevî'nin irşad tarihleri içerisindeki konumlarıyla kültürel kabullerinin Yesevîlik inancıyla kesiştiği tarihsel zaman dilimidir. Bu temel hususun sağlıklı bir şekilde cevaplanması Yesevîlik inancının, bir anlamda daha sonra Alevi/Bektaşilik olarak adlandırılan inanç sisteminin kurucu misyon karakteri olarak gösterilmesi anlayışına da farklı bir yorum getirebilecektir. Özellikle Anadolu ve Balkan Türklerinin daha ziyade baskın nüfus olarak Oğuzlardan oluştuğu savı, Yesevî'nin irşad faaliyetleri içerisinde Oğuzların nerede yaşadığı sorusuna verilecek cevapla Alevi/Bektaşî kültürü adına anlam kazanacaktır. Bu kapsamda öncelikle Oğuz tarihini ve Oğuzların göç yollarını mevcut kaynaklardan hareketle yeniden yorumlamak gerekmektedir.

Anadolu'nun ve Rumeli'nin temel kitlesi kabul edilen Oğuzların, VIII. yüzyılın ilk yarısında Dokuz Oğuzlar adıyla Göktürk Kağanlığı bünyesinde bulunduğu, Uygurların hâkimiyetiyle ise önemli bir bölümünün Selenge ve Toğla ırmakları dolaylarında yaşadıkları ancak zamanla bölgeyi terk ederek Yedisu bölgesinde yoğunlaştıkları bilinmektedir. Bu ilk göç dalgası ilerleyen yıllarda büyük göçün ilk adımı olarak kabul edilebilir. Ancak bölgenin askeri anlamda güvenli olmayışı ve çevredeki boylarla olan çatışmalar, Oğuzları daha batıya doğru göçe zorlamış, bunun sonucunda iki ayrı kola ayrılan göç grubunun yoğun kesimi Aral Gölü çevresi ve Seyhun kıyılarına diğer grup ise Maverâünnehre inmiştir. Yaşanan çatışmalara karşın göçlerin sürekliliği bu bölgede Oğuz nüfusunun hâkimiyetine imkân sağlamıştır. IX. ve X. yüzyıllarda bu bölgeye ve bölgenin güneyine doğru yayıldığı görülen Oğuzlar, Oğuz Yabgu devleti içerisinde diğer boylarla birlikte varlıklarını sürdürmüş ve Oğuz boylarının teşekkülü ve birlikteliği bu coğrafyada şekillenmiştir. XI. yüzyıldan itibaren doğudan gelen göç dalgası Hazar'ın doğusunda ve nispeten güneyinde geniş bir alana yayılan Oğuzların Kıpçak baskısına dayanamayarak Doğu Avrupa'ya, Anadolu'ya Maverâünnehir bölgesine ve Horasan'a doğru göçlerine neden olmuş, yaşanan bu süreç Seyhun Oğuzları olarak adlandırılan Oğuz kitlesinin göç hareketinin yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Kıpçakların baskısı sonucu, XII. yüzyılın ortalarında Aral gölünün kuzey kıyıları ve Seyhun'un ağzlarındaki Oğuzların çok önemli bir kısmı

buradan ayrılmış ve bölge Kıpçaklarca ele geçirilmiştir. Oğuz Yabgu devletinin dağılmasına da yol açan bu gelişmelere paralel olarak Türkmen ve Oğuz kitleleri diğer boylarla birlikte Maverâünnehir, Horasan, Ön Asya ve Karadeniz'in doğusuna doğru ilerlemiştir (Şalbayev, 2005: 46-81). Bu göç dalgası kapsamında Selçuk Bey yönetimindeki Oğuzlar yurt arayışları devam etmiş, zamanla daha güneye ve batıya yönelerek XI. yüzyılın başında devletleşmeye başlamışlardır.

Oğuzların yaşadığı bu tarihsel hareketlilik kapsamında gerek Büyük Selçukluların gerekse Anadolu Selçuklularının kuruluş ve gelişim yıllarında Yesevî'nin hayatta olmadığı gerçeği Anadolu'ya gelen ilk Türkmen kitlenin bu anlamda Yesevîlikle bağının olmasını imkânsız kılmaktadır. Bu nedenle Aleviliğin Anadolu ve daha sonra Rumeli'ye doğru şekillenme sürecini Türk kültür tarihi açısından daha ziyade Moğol istilasının gerçekleşmeye başladığı XII. yüzyılın sonu ve XIII. yüzyılın başlarında aramak gerekmektedir. Bu durum Malazgirt Muharebesi ile Anadolu'ya doğru gelen Oğuzlarla Moğol istilasına bağlı olarak Anadolu istikametine gelen kitleleri birbirinden kültürel kabul ve sosyolojik düşünüş açısından kısmen ayırmak gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Konuyla ilgili araştırmacıların "baba, ata" adıyla andıkları kişilerin önderliğindeki bu kitlelerin bu süreçte Anadolu'ya geldikleri kabul edilirse bir önceki süreçte Anadolu'yu yurt tutan kitlelerde bu yapının olmaması nedeniyle aralarında bazı kültürel farklılıklar olduğu kabul edilecektir. Dolayısıyla Alevilik olarak adlandırılacak ve zamanla ocak bazlı olarak şekillenecek sürecin doğuşunu ve gelişimini bu çerçevede yorumlamak gerekmektedir. İkinci göç dalgasıyla gelenler, Türkler ve Türklerle beraber gelen irili ufaklı diğer kitlelerden oluşmaktadır. Bununla beraber gelen Türkmenler daha ziyade Moğol istilası üzerinde bulunan istikamet çerçevesinde yaşayan kitlelerdir. Bu yönüyle Alevilik düşüncesi içerisinde sözlü kültürde sürekli adı geçen Horasan kavramı ön plana çıkmaktadır. Horasan'ın belirli bir sınırını çizmekten ziyade bir kültür dairesi olarak ele alınması daha sağlıklı olacaktır. Çünkü şehir ve kent sınırları siyasi sınırlar olmakla birlikte kültürel sınır çizgileriyle genel anlamda çakışmamaktadır. Dolayısıyla bu kültür dairesi içinde bulunan kitlelerin Anadolu'ya gelişi Anadolu ve Rumeli Aleviliğinin kuruluş ve şekillenmesinde bize göre önemli argümanları taşımaktadır.

Horasan bölgesinin sosyal ve siyasal açıdan Türk kültürü için önemi Türklerin bu coğrafyaya geldiği tarihi süreçleri ve bu bölgenin diğer kültürlerle ilişkisi noktasında ele alınmalıdır. Bu anlamda yukarıda Oğuzların Göktürkler sonrası hareketlilikleri verilmiş ve önemli bir bölümünün daha kuzeyde yaşadığı ifade edilmişti dolayısıyla tüm Oğuzların tek bir göç yolu ve coğrafyaya hareket etmeyeceği dönemin şartları içerisinde yeni yaşam alanları arayışları kapsamında farklı coğrafyalara doğru göç ettikleri belirtilmişti. Oğuz ve diğer Türk boylarının farklı gerekçe ve zaman dilimleri kapsamında geldikleri bu bölge iklim itibarıyla kuzeye nazaran ılıman, daha zengin bir bitki örtüsüne sahip ve İpek Yolu içeri-

sinde önemli güzergâhları içermektedir. Bölgeyle ilgili olarak, eski Horasan hal-
kının Sabillik, Şamanistlik, Semeniye, Budistlik, Mecusilik, Zerdüştlük, Manihe-
izm dinlerine mensup oldukları belirtilmekte (Uslu, 1997: 23) ve Arapların Hora-
sana girmeden karşılaştıkları Türklerin Heytal Türkleri olduğu, Merv, Belh, He-
rat, Nişabur ve çevresinde Türklerin yaşadığı bilinmektedir. Ayrıca burada yaşa-
yan Türklerin kimliklerine ilişkin olarak kaynaklarda Dokuzoğuzlar, Çağataylı-
lar, Karluklar ve Avşarlardan bahsedilmektedir (Uslu, 1997: 141-142). Bu coğrafya
ve çevresinin sekizinci asırdan itibaren İslami kabul açısından önemli noktalar-
dan biri olarak kabul edilmesine karşın bu tarihlerin Horasan açısından birçok
dini inanışın yaşadığı bir coğrafya olduğu gerçeğini göz ardı etmemek gerekme-
ktedir. İslamiyetin daha ziyade yazılı bir kültür olması ritüellerinin toplumsal bir
kabule dönüşmesini ve bu dönüşümün kısa bir sürede gerçekleşmesini beklemek,
dönemim şartları ve yaşam koşulları açısından gerçekçi değildir. Konuya özelli-
kle hareketli konargöçer Türk toplumu açısından yaklaşıldığında bu coğrafyada
İslam'ın bir toplumsal yapıya büründüğünü belirtmek bu yüzyıl açısından sağlı-
klı bir çıkarım olmayacaktır. Horasan ve çevresinin kuzeyinde bulunan sahada da
farklı dinlerin bulunduğu yine tarihsel bir realitedir. Özellikle Budist rahiplerin
oldukça geniş bir bölgede faaliyet sürdürmeleri, Yesevî ekolü açısından da önem-
li bir merkez konumunda bulunan Buhara şehrinin adının vihara'dan gelme ih-
timali ve burada bulunan Budist tapınaklar (Turan, 2015: 129) farklı dinlerin böl-
gede etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Konuya ilişkin olarak Köprülü,
pek çok evliya ve Bektaşî menkıbeleri ile Budist azizlerinin menkıbeleri arasında
büyük benzerlikler görüldüğünü örneğin, kuş kıyafetine bürünerek uçmak ve
diğer çeşitli kerametlerin bu dönemin izlerini taşıdığını belirtmektedir (Köprülü,
2005).

Aleviliği etkileyen faktörler arasında sayılan Maniheizm, Zerdüştlük, Bu-
dizm, Nesturilik gibi dini inançların etkisi (Bermek, 1999: 98-102) söylemi ve
Anadolu'ya gelen kitlelerin bir bölümünün Müslümanlıkla Şamanlık arasında
bocaladığı, diğer bir bölümünün ise Şamanlık veya başka Asya dinlerine mensup
olduğu (Öz, 1993: 136) yönündeki görüşler bize göre Horasan coğrafyası olarak
adlandırılan geniş bir alandaki kültürel hareketlilik ile Alevilik arasındaki ilişki-
nin detaylandırılması zorunluluğunu teyit etmektedir. Bu kapsamda günümüz
Aleviliğinde İslamın ilk dönemlerinde görülmeyen ancak daha sonra çeşitli et-
kenlerle ifade edilen hulul ve tenasuh inançlarının Yesevî ekolü üzerinden gel-
meyeceği ya da bu ekolün Anadolu'ya gelen mensuplarının farklı dini ve kültürel
kabullerle etkileşimleri sonrasında bu kabulleri Anadolu'ya getirdikleri kabul
edilirse, günümüz Anadolu ve Rumeli Aleviliğinde bulunan bu inançların Bu-
dizm tesiri taşıdığını söylemek mümkün olacaktır. Konuyu Kalenderlik gibi nis-
peten geç bir tarihe bağlamak ise ilerleyen tarihler için geçerli olmakla birlikte,
gerek kültürel gerekse tarihi unsurlar açısından Anadolu'ya gelen ilk Türkmen
kitlelerin Malazgirt Savaşı öncesinden itibaren Anadolu'da görüldükleri gerçe-

ğinden hareketle Moğol baskısıyla göçe zorlanan kitleler arasında iki farklı yapının söz konusu olduğu sonucunu doğurmaktadır. Bu açıdan ilki Anadolu'ya Malazgirt öncesinden itibaren gelmeye başlayan Türkmenlerle Moğol istilasıyla beraber gelen Türkmenler arasında yaklaşık yüz elli yıllık bir farkın olduğu, ikinci olarak ise yukarıda belirtildiği üzere Oğuzların XII. yüzyılda Yesevî'nin bulunduğu coğrafyadan büyük oranda ayrıldığı ve bölgenin Kıpaklaştığı gerçeği ile karşılaşılmaktadır. Bu iki realite kapsamında ele alınması gereken temel problem, Alevilik ile özellikle Horasan ve çevresinden hareketle gelen Türkmenler arasında ne derece bir ilişkinin var olduğudur. Belirtilen bakış açısı özellikle günümüz Anadolu Aleviliğinin köklerinde Horasan merkezli Budist, Maniheizt vb. tesirlerin ne derece etkin olduğu sorusuna cevap aramak verecektir. Buna karşın Türkiye merkezli çalışmalarda köken araştırmalarından ziyade yerel tespitler üzerinde yoğunlaşıldığı görülmektedir. Ulusal Tez Merkezi kapsamında Alevilik sözcüğü kapsamında altmış iki, Yesevî ismi kapsamında ise sadece üç doktora tezinin bulunması ve bu çalışmaların hiçbirinde doğrudan Alevilik'in köklerine yönelik araştırmaların bulunmaması konunun henüz ne derece uzağında bulunduğumuzu göstermektedir.

Bize göre Yesevî'nin yaşadığı ve Yesevîlik ekolünün şekillenmeye başladığı XII.yüzyıl ortalarından itibaren bölgenin Oğuzlardan ziyade Kıpçak bölgesine dönüşmüş olması Anadolu'ya ve Balkanlara doğru bu tarihlerden itibaren gelen kitlelerin ise daha ziyade Oğuz merkezli olması Yesevîlik ekolünün Anadolu'ya doğrudan ve dolaylı etkilerinin yeniden yorumlanmasını gerekli kılmaktadır. Konunun önemli isimlerinden Ocak'ın Ahmed Yesevî'ye mensup babaların XIII. yüzyılın başlarında, Harezmsahlarla Karahıtaylar arasındaki mücadeleler sırasında Anadolu'ya girmeye başladıklarını belirtmesi, Mvernnehr, Harezm ve Horasan'dan Anadolu'ya gelen bu dervişlerin Yesevî'nin tasavvuf görüşünü ve menkıbelerini de beraberlerinde getirerek Anadolu'da yaydıklarını ifade etmesi (Ocak, 1993: 53-54) gerek Alevilik düşüncesinin şekillenmesi gerekse Anadolu'nun fethiyle gelen kitleleri iki ayrı zaman dilimi kapsamında incelenmesi fikrini haklı kılmaktadır. Özellikle Moğol istilasına bağlı olarak ilerleyen kitlenin Anadolu'ya gelmesi sürecinde Anadolu'ya daha önce gelen Türkmenlerin kabullerinde bazı farklılıklar belirmiştir. Ayrıca zellikle Moğol istilasına bağlı olarak gelenlerin Anadolu'da yaşadıkları yerleşim ve mera problemi ekonomik anlamda ciddi rahatsızlığın doğmasına yol açmış tüm bu gelişmeler yaşanan süreçlerin varlığına zemin hazırlamıştır. Bu iki kesim sessizliğin korunduğu ve ciddi çatışmaların yaşanmadığı süreçte çatışmanın kaynaklarında verilenlerden hareketle uyurmayan hedeflere sahip olma buna bağlı olarak dayanışma ve yaşanabilecek çatışmalara karşı organize olma bilinci içerisinde farkında olarak/olmayarak kendiliklerinin farkında bir kitleye dönüşmüşlerdir.

Belirtilen tarihsel gerçekler doğrultusunda çalışmanın temel önerisi Türk Aleviliđini sadece Yesevî ekolüne bağlamamak daha önceki dini yapılarla ve özellikle Budizm başta olmak üzere Maniheizm ve Horasan coğrafyasındaki diğer dinlerin Türk kùltürü açısından yerinin ne olduğu sorusunu aydınlatmak olmalıdır. Aksi takdirde hulul ve tenasüh başta olmak üzere şekil değiştirme ya da farklı bir canlının şekline girmek/don değiştirmek olarak adlandırılan inançların ne şekilde ortaya çıktığı ve günümüz Aleviliğinde hangi köklerden beslenerek yaşadığı soruları cevapsız kalacaktır.

Aleviliği Galatı şia'ya bağlamak ise Hinduizm ve Budizm'in temel kabullelerinden olan hulul ve tenasühü göz ardı ederek bir açıklama yapmayı doğuracaktır ki birçok kaynak şia'da ve özellikle Galatı şia'da bulunan bu inançlar ile Hinduist inançlar arasındaki bağı ifade etmektedir. şialığa ilişkin bize göre en dikkat çekici bilgi, kaynaklarda pek zikredilmeyen ancak Alevilik ile ilgili olarak bakış açısını şekillendirecek/değiştirecek Ebu'l Vefâ'ya yönelik bir bilgidir. Alevilik merkezli çalışmalarda Vefâilik'in kurucusu Ebul Vefâ ve Anadolu'da sürdürücüsü olarak adı geçen Dede Garkın isimleri Alevilik'in şekillenmesindeki en önemli faktörler olarak görülürler. Arıkan tarafından yapılan bir çalışma bu anlamda daha önce belirtilen verilerin dışında Ebu'l Vefâ'yla ilgili olarak İbnü'l Kalânisî'nin Târihu Dimeşk, adlı çalışmasına dayanarak řu bilgiyi verir:

Tog-Tekîn ölüp (522/şubat 1128), yerini Tacülmülk Börü (522- 6/1128-32) aldığında da vezir Mezdekânî, yerini korumaya devam etmekteydi. Vezir, Dimeşk'ta İsmâililerin liderliğine Ebu'l-Vefâ isimli birini getirmiştir. Onun durumu kuvvetlenmiş, Dimeşk'ta yaşayan Müslümanları tahakkümü altına almıştır (Arıkan, 2010: 335).

Ebu'l Vefâ'ya ilişkin olarak daha önce verilen bilgilerde Vefât tarihi tartışmalı olmakla birlikte burada verilen tarihin öncesine dayanmaktadır. Ebu'l Vefâ'nın mevcut kaynaklardaki Vefât tarihi kendinden sonra gelen ve Anadolu'daki ardılı olarak kabul edilen Dede Garkın ile tarikat arasındaki ilişkinin tarihsel bağı ve yapı içinde bulunan şiilik unsurlarının açıklanmasını zorlaştırıyordu. Bu nedenle Ebu'l Vefâ için beliren geç Vefât tarihi ve Ebu'l Vefâ'nın bir İsmâilî lideri olarak Dimeşk'e gönderilmesi O'nun kimliği itibarıyla Alevilik'in şekillenmesi açısından oldukça dikkat çekici bir bilgidir. Ebu'l Vefâ'nın İsmâililiği kabul edildiği takdirde Alevilikteki kabullerin bir kısmının kaynağının nereden geldiğine dair sorular cevap bulacaktır. Ayrıca Kaçmaz'ın verdiği bilgilere göre Menâkıb-nâme'den hareketle Ebû'l-Vefâ ve çevresi zikir törenlerini semâ yöntemiyle gerekleştirmekteydiler. Ancak menâkıb-nâme nüshalarından semâ ayinlerinin nasıl yapıldığına dair her hangi bir anlatıma yer verilmemiştir (Kaçmaz, 2006: 60). Kaçmaz ayrıca Ebu'l Vefâ'nın törenlerinde kadınlarla erkeklerin beraber bulunduklarını ifade eder ve dönemin halifesinin bu durumdan rahatsız olduğunu belirtir. Ebû'l-Vefâ'nın bu eleştiri karşısında kadınları pamuğa erkekleri ota, kendisini kara

benzeterek pamuğun da otun da yanmasının kolay olduğunu ancak karın yani Őeyhin himmetiyle bunun önüne geçildiğini belirttiğini ifade eder (Kaçmaz, 2006: 70). Ebu'l Vefâ'ya yönelik olarak ifade edilen bu durum farklı kaynaklarda Ahmet Yesevî'ye ilişkin olarak ifade edilir ki Ebu'l Vefâ'nın törenlerinde bu durumun görölmesi Aleviliğe yönelik temel kabullerin bu süreçte Őekillendiđini göstermesi açasından oldukça önemlidir. Ancak muhtemeldir ki Ebu'l Vefâ etkisi belirli oranda olmakla birlikte daha sonraki süreçte İsmâilî kitlelerle temasa girilmiŐtir. Yılmaz, Alevilik ve İsmâilîlik arasındaki iliŐkiye istinaden Őu değerlendirmeyi yapmaktadır:

Nizarî İsmailîleri ve Anadolu Alevileri iki farklı coğrafyada yaŐamalarına rağmen ŐaŐırtıcı benzerlikler taşımaktadır. Bu benzerlik, Türklerle Nizarî İsmailîlerin İran, Horasan, Suriye gibi bölgelerde birlikte yaŐamalarından ileri gelmektedir. Nizarî devletinin politikası gereği "davet" adı verilen misyonerlik faaliyetleri ile Türklerden taraftar bulması muhtemelen benzeŐmede etkili olmuŐtur. Nizarîlerin siyasi birliklerinin dağıldığı Alamut sonrası dönemde ise İsmailîlik, Őiilikle meczolunmuŐ tasavvuf kisvesi altında Anadolu'da etkili olmuŐtur. Özellikle Hurufîlik tarikatı ile batını inançlar Anadolu'da yaygınlık kazanmıŐtır (Yılmaz, 2009: 131).

Biz de Aleviliğin sadece Ebu'l Vefâ vb kiŐiler üzerinden Őekillenmediđi Horasan ve çevresi baŐta olmak üzere bu coğrafyada yaşayan Türk kitlelerin öncelikle Őamanizm ve Maniheizm gibi dinlerin etkisinde bir yaşam sürdürdüklerini süreç içerisinde Őii kitlelerle olan temasa bağlı olarak Heteredoks bir yapıya büründüklerini Ebu'l Vefâ gibi bazı isimlerin sadece çeşitli nedenlerle öne çıkan ancak doğrudan bir kişi ya da tarikat bağlantısının bu büyük kitle için sağlıklı bir yorum olamayacağı kanaatiyle Türk kùltürü ile diğer farklı kabul ve düşünüşlerden geliŐen bir yapı olduğunu kabul etmekteyiz. Baba İlyas ve ardıllarının da Anadolu'ya geldikleri istikamet ve Anadolu'ya geldiklerinde kendilerine bağlı olan ve kısa sürede bağlanan ya da etki alanına giren kitlelerin sadece Vefâilikle bağlantı kapsamında ele alınmasının sağlıklı olmayacağını bu kitlelerin Anadolu'ya gelmeden evvel içinde buldukları kùltürel kabullerin bu süreci belirlediği kanaatindeyiz.

Belirtilen temel kabullerimiz çerçevesinde ifade etmek gerekir ki mevcut kaynaklarda araŐtırıcıların Aleviliğin kökenine ilişkin olarak konuyu belirli boyutlarıyla ele alması ve genel bir çerçeveden çok özelde yoğunlaŐılması farklı yaklaşımları/çalıŐmaları doğurduğunu belirtmek mümkündür. Ancak sosyolojik olarak her din, inanan ve inandığını yaşayan bir sosyal grubu gerekli kılar ve bu dini grup inanç/ibadet ekseninde kendisini ifade eder. Dini grubun içinde bulunduğu kùltür, özü itibarıyla biliŐsel, davranıŐsal ve maddi boyutlardan oluşur. Grubun inançları, fikirleri, dünyaya bakış açısı, ideolojisi onun biliŐsel; ibadetleri, törenleri, diğer eylemleri davranıŐsal; kullandığı araçlar, mekânlar, nesnelere ise

maddi yanını yansıtır. Belirtilen bu unsurlardan dolayı her dini grup aynı zamanda ekonomik, siyasal, sanatsal, eğitsel vb. faaliyetlerin de içindedir ve bu faaliyetler kapsamında grup, siyasî yönelişi (siyasete açık veya kapalı desteği), ekonomik organizasyonları, eğitim kurumları aracılığıyla yaptığı faaliyetleri de barındırdığından salt dini gruptan bahsetmek mümkün değildir (Bal, 2011). Ancak bu yapılanmalar ve faaliyet alanlarında grup üyelerinin karşılıklı ilişkilerini biyolojik ve toplumsal etkenler tayin eder ki bu anlamda dinin kavram, eylem ve törenleri, tabii grubun tek parça, tek düzen bir hale gelmesini sağlayan büyük ve belki de kesin sonuçlu bir kuvvet kaynağıdır (Taplamacıoğlu, 1983: 221-222).

Sonuç

Aleviler bu gerçeklik çerçevesinde dini/milli söylem, kabul ve ritüelleriyle toplumsal bir gelişim ve değişim çizgisi içinde varlıklarını bugüne taşımışlardır. Tarihsel düzlem boyutuyla Babai isyanını doğuran şartlar sonrasında yaşananlar, ilerleyen süreçte Osmanlı Safevî çatışmasıyla yeni bir nitelik taşımış ve günümüz Aleviliğinin şekillenmesine yönelik tarihsel kırılmalar gerçekleşmiştir. Yaşanılan bu olayların arkasında yatan ekonomik ve sosyal etkenler Anadolu'ya gelen ilk Türkmenlerle ikinci göç dalgasında gelen Türkmenlerin kabullerindeki çeşitli farklılıklardan beslenmiştir. Bu anlamda konuya genel bakışımız çatışmanın dini ve mezhepsel boyuttan ziyade sosyokültürel ve sosyoekonomik merkezli olduğu yönündedir. Konuyu sadece dini nedenlerle ele alanlar, Osmanlı İmparatorluğu'yla Dulkadiroğulları Beyliği ve Bayat, Beydili, Avşar, Karakeçili gibi birçok Türk boyları arasındaki ilişkinin çok daha farklı olması gerektiği gerçeğini göz ardı etmiş olacaktır (Aksoy, 2006). Babai hareketine yönelik sürecin getirdiği sosyal yapı ilerleyen tarihlerde Osmanlı - Safevî çatışmasının da arka planındaki dönemin ekonomik ve yönetsel boyutlarının getirdiği sosyolojik nedenlerde aranmalıdır. Osmanlı-Safevî ilişkisinde Alevi/Türkmenlerin içinde bulunduğu sosyopsikolojik durum aynı coğrafyada ve halk üzerinde egemenlik amacıyla olan bir diğer iktidar odağı tarafından kullanılmayı doğurmuştur. XVI. yüzyılın tarihi şartları içerisinde Şah İsmail, politik, ekonomik, isteklerini gerçekleştirmek adına, etkilemek istediği Alevi kesimin inançlarına hitap etmiş ve bu anlamda kitleyi önemli oranda kendi yanına çekmeyi başarmıştır.

Kaynakça

- Aksoy, Mustafa (2006). "Türk Kültüründe Alevilik". *International Journal of Human Sciences*, 1(1).
- Arkan, Adem (2010). *Büyük Selçuklular Döneminde Şîa*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bal, Hüseyin (2011). "Dini Grupların Anlamı, Sınıflandırılması ve Alevi-Bektaşî Grupları". *ZFWT Zeitschrift für die Welt der Türken-Journal of World of Turks*, 3(3): 23-47.

- Bermek, Doğan (1999). "Alevilik-Bektaşılık-Mevlevilik Ritüelleri Üzerine". *Cem*, XXXI(90): 42-46.
- Kaçmaz, Ömer (2006). *Tacû'l-Ârifin Seyyid Ebû'l-Vefâ'nin Tarihsel Yaşamı, Vefâîlik Hareketinin (Tarikatının) Anadolu Selçuklu Devleti'nin Yıkılışında ve Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşundaki Önemi ve Ebû'l-Vefâ Menâkib-Nâmesi'nin Edisyon-Kritik Metni*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köprülü, Fuad (2005). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1980). *Babaîler İsyanı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1993). "Türk Dünyasında Ahmed-iYesevî ve Yesevîlik Kültürünün Yayılışı: Bir Sufi Kültürün Yeniden Güncellenmesi". *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri (26-29 Mayıs 1993)*. Haz. Abdulkadir Yuvacı vd. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 299-306.
- Öz, Baki (1993). "Osmanlı'nın Devlet Oluşuna Alevilerin Katkısı I". *Cem*, III(26): 29-31.
- Şalbayev, Aydos (2005). *Oğuzların Göçleri ve Yayılımları*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taplamacıoğlu, Mehmet (1983). *Din Sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Turan, Osman (2005). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Uslu, Recep (1997). *Hicri I-II. Yüzyıllarda Horasan Tarihi*. Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, Hulusi (2009) "Nizarî İsmailîliği ve Alevilik: İki Farklı Dinî İdrakte Benzeşen Yorumlar Üzerine Değerlendirmeler". *Karadeniz Araştırmaları*, 6(22): 123-133.

Çalışmanın yazarı/yazarları "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" çerçevesinde aşağıdaki hususları beyan etmiş(ler)dir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Finansman: Bu çalışma için herhangi bir kurum ve kuruluştan destek alınmamıştır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmanın araştırılması ve yazımı esnasında destek veya fikirlerine başvurulmuş herhangi bir kişi bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın/yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

Yazarın Notu: Bu alışma TOKAD-III. Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu'nda (1-3 Ekim 2021) yazarın aynı adla sözlü olarak sunduğu bildirinin gözden geirilerek genişletilmesi suretiyle hazırlanmıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Bu makalenin tm blmleri tek bir yazar tarafından hazırlanmıştır.

The author / authors of the study declared the following points within the framework of the "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Funding: No support was received from any institution or organization for this study.

Support and Acknowledgments: There is no person whose support or ideas are consulted during the research and writing of the study.

Declaration of Conflicting Interests: The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.

Author's Note: This study was prepared by reviewing and expanding the paper that the author submitted orally under the same name at TOKAD-III. Uluslararası Toplum ve Kltr Araştırmaları Sempozyumu (1-3 Ekim 2021) [TOKAD- 3rd International Symposium on Society and Cultural Studies (October 1-3, 2021)].

Author Contributions: All sections of this article have been prepared by a single author.